

ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ
ΠΡΩΤΟ ΤΜΗΜΑ
ΑΠΟΦΑΣΗ
ΕΠΙ ΤΟΥ ΠΑΡΑΔΕΚΤΟΥ
των προσφυγών υπ' αριθ. 1988/02, 1997/02 και 1977/02
τις οποίες κατέθεσαν οι   È Æ È È È

κατά της Ελλάδος

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (πρώτο τμήμα), συγκροτηθέν στις 12 Δεκεμβρίου 2002 από τμήμα απαρτιζόμενο από τους κ.κ. δικαστές:

F. TULKENS, *Πρόεδρο,*

K.Λ. ΡΟΖΑΚΗ,

P. LORENZEN,

N. VAJIC,

E. LEVITS,

A. KOVLER,

V. ZAGREBELSKY,

και από τον κ. S. NIELSEN, *Αναπληρωτή Γραμματέα του Τμήματος,*

Έχον υπ' όψη τις προρρηθείσες προσφυγές, οι οποίες εισήχθησαν στις 20 Δεκεμβρίου 2001.

Αφού διασκέφτηκε, εκδίδει την ακόλουθη απόφαση:

ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΑ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ

Οι προσφεύγοντες,   È Æ È È È

είναι Έλληνες υπήκοοι, γεννήθηκαν το 1942, 1964, 1940 και 1938, και διαμένουν στην Αθήνα και στη Θήβα. Εκπροσωπούνται ενώπιον του Δικαστηρίου από τον Δικηγόρο Αθηνών κ. Γ. ΜΑΥΡΟ.

A. Οι ιδιαίτερες περιστάσεις της υποθέσεως

Τα πραγματικά περιστατικά, όπως εκτίθενται από τους διαδίκους, έχουν εν περιλήψει ως εξής:

Ο Νόμος 87/1945 «περί υποχρεωτικής εκδόσεως δελτίων ταυτότητας», προέβλεπε, προς διευκόλυνση των ελέγχων ταυτοποίησης, την υποχρεωτική αναγραφή του θρησκέυματος επί του δελτίου ταυτότητας. Το Ν.Δ. 127/1969 «περί αποδεικτικής ισχύος των δελτίων ταυτότητας» ανέφερε στο άρθρο 2 αυτού ότι έπρεπε στα δελτία ταυτότητας να αναγράφεται, μεταξύ άλλων, το θρήσκευμα. Ο Νόμος 1599/1986 «περί σχέσεων μεταξύ της Πολιτείας και των πολιτών, θεσπίσεως δελτίου ταυτότητας νέου τύπου και άλλων μέτρων» μετέβαλε την κατάσταση: το άρθρο 3 αυτού όριζε ότι δεν έπρεπε το θρήσκευμα να αναγράφεται υποχρεωτικώς επί του δελτίου ταυτότητας, αλλά μόνον τη αιτήσει του ενδιαφερομένου. Εν τούτοις, ο τελευταίος αυτός νόμος ουδέποτε εφαρμόσθηκε, διότι ο Υπουργός Εσωτερικών παρέτεινε την εφαρμογή του Διατάγματος 127/1969. Ο Νόμος 1988/1991 επανέφερε την υποχρεωτική αναγραφή του θρησκέυματος επί του δελτίου ταυτότητας.

Με την από 15 Μαΐου 2000 απόφασή της, η Αρχή για την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα («η Αρχή») έκρινε ότι η αναγραφή ορισμένων στοιχείων, μεταξύ των οποίων το θρήσκευμα, επί του δελτίου ταυτότητας, συνιστούσε επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα αντίθετη προς τον Νόμο 2472/1997 «περί προστασίας του ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα». Η Αρχή κάλεσε τότε το Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως να λάβει τα αναγκαία μέτρα ώστε οι αρμόδιες υπηρεσίες να μη απαιτούν ούτε να επιτρέπουν την αναγραφή του θρησκέυματος για την έκδοση νέων δελτίων ταυτότητας. Η Αρχή αναφέρθηκε στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων καθώς και στη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των προσώπων από την αυτόματη επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Η Αρχή έκρινε ότι, λαμβανομένου υπ' όψη του σκοπού της επεξεργασίας δεδομένων, ο οποίος συνίστατο εν τοιαύτη περιπτώσει στην εξακρίβωση της ταυτότητας των προσώπων, δεν ήταν απαραίτητα τα ακόλουθα στοιχεία: τα δακτυλικά αποτυπώματα, το ονοματεπώνυμο συζύγου, το φύλο, το επάγγελμα, η ιθαγένεια, η διεύθυνση κατοικίας και το θρήσκευμα.

Όσον αφορά το τελευταίο, η Αρχή διευκρίνισε ότι αφορούσε το υποσυνείδητο του ατόμου και ότι δεν ήταν επομένως αναγκαίο για τον προσδιορισμό της ταυτότητος. Η Αρχή θεώρησε επίσης ότι η συγκατάθεση του ατόμου δεν καθιστούσε αναγκαστικώς νόμιμη την επεξεργασία όλων αυτών των στοιχείων, δεδομένου ότι παρόμοια συγκατάθεση δεν ηδύνατο να έχει ως αποτέλεσμα να επιτραπεί επεξεργασία εν αυτή παράνομη ή αντίθετη προς τον επιδιωκόμενο σκοπό ή προς την αρχή αναγκαιότητας.

Στις 9 Ιουνίου 2000, ο σύλλογος «Εταιρεία Δικαστικών Λειτουργιών για τη Δημοκρατία και τις Ελευθερίες» δήλωσε στον Τύπο ότι «η αναγραφή, ακόμα και προαιρετική, του θρησκειώματος επί των δελτίων ταυτότητος αντίκειται προς τις θεμελιώδεις διατάξεις του Συντάγματος, οι οποίες εγγυώνται τη θρησκευτική ελευθερία».

Με την από 17 Ιουλίου 2000 κοινή απόφαση, οι Υπουργοί Οικονομίας και Δημοσίας Τάξεως καθόρισαν τον τύπο του νέου δελτίου ταυτότητος και τα στοιχεία τα οποία έπρεπε να αναγράφονται σε αυτό, μεταξύ των οποίων δεν αναφερόταν πλέον το θρήσκευμα.

Στις 31 Ιουλίου 2000, 22 Αυγούστου 2000 και 12 Σεπτεμβρίου 2000, οι προσφεύγοντες κατέθεσαν ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας αίτηση αναιρέσεως της από 17 Ιουλίου 2000 κοινής αποφάσεως, επειδή δεν συμπεριλάμβανε το θρήσκευμα μεταξύ των στοιχείων υποχρεωτικής αναγραφής επί των δελτίων ταυτότητος. Οι προσφεύγοντες επικαλούνταν προσβολή της θρησκευτικής ελευθερίας, την οποία εγγυάται το άρθρο 13 του Συντάγματος.

Τόσο η υπόθεση αυτή όσο και πλείστες άλλες συναφείς υποθέσεις συζητήθηκαν την 1^η Δεκεμβρίου 2000 ενώπιον της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας. Κατά την έναρξη της συζητήσεως, οι προσφεύγοντες ζήτησαν την εξαίρεση των δικαστών οι οποίοι, ως μέλη του συλλόγου «Εταιρεία Δικαστικών για τη Δημοκρατία και τις Ελευθερίες», είχαν λάβει θέση δημοσίως κατά της αναγραφής του θρησκειώματος επί του δελτίου ταυτότητος.

Εννέα δικαστές δήλωσαν ότι ανήκουν στον σύλλογο αυτό, ενώ δύο άλλοι επεσήμαναν ότι δυνάμει του Νόμου 2472/1997 απαγορευόταν στους δικαστικούς να δηλώσουν, ακόμα και εκουσίως, αν ήταν μέλη.

Με την υπ' αριθ. 152/2000 μη οριστική απόφαση, η Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας απέρριψε το αίτημα αυτό. Έκρινε ότι οι εν λόγω δικαστές ουδόλως είχαν συμμετάσχει στη δημοσίευση της δηλώσεως του διοικητικού συμβουλίου του συλλόγου και ουδεμία θέση είχαν επομένως λάβει επί του θέματος. Επίσης, η δήλωση αυτή είχε δημοσιευθεί στον Τύπο κατά τη διάρκεια των δικαστικών διακοπών και εν αγνοία των προς εξαίρεση δικαστών. Αντιθέτως, με την υπ' αριθ. 151/2000 απόφαση, η Ολομέλεια έκρινε ότι έπρεπε να εξαιρεθεί από τη συζήτηση ο πρόεδρος του εν λόγω συλλόγου, ο οποίος ήταν μέλος του Συμβουλίου της Επικρατείας.

Με την υπ' αριθ. 2285/2001 απόφαση, το Συμβούλιο της Επικρατείας έκρινε, κατά πλειοψηφία, ότι, προαιρετική ή υποχρεωτική, η αναγραφή του θρησκειώματος επί του δελτίου ταυτότητας θα παραβίαζε το άρθρο 13 του Συντάγματος. Το σχετικό απόσπασμα έχει ως εξής:

«Η ελευθερία θρησκευτικής συνειδήσεως, η οποία προστατεύει τις πεποιθήσεις του ατόμου όσον αφορά το θείο από κάθε κρατική ανάμειξη, εμπεριέχει, μεταξύ άλλων, το δικαίωμα του ατόμου να μη αποκαλύπτει το θρήσκευμά του ή τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του και να μη υποχρεούται να προβαίνει ή μη σε ενέργειες δυνάμενες να συνεπάγονται συμπεράσματα εκ μέρους τρίτων ότι έχει τέτοιου είδους πεποιθήσεις. Καμία κρατική αρχή και κανένα όργανο δεν έχει το δικαίωμα να επεμβαίνει στον τομέα της συνειδήσεως του ατόμου, η οποία είναι απαραβίαστη κατά το Σύνταγμα, και να διερευνά τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του, ή να το υποχρεώνει να εξωτερικεύει τις πεποιθήσεις του όσον αφορά το θείο. Η εκούσια αποκάλυψη, εκ μέρους ατόμου, των πεποιθήσεών του στις αρχές με σκοπό την άσκηση ορισμένων συγκεκριμένων δικαιωμάτων, τα οποία αναγνωρίζονται από την έννομη τάξη για τους σκοπούς της προστασίας της θρησκευτικής ελευθερίας (π.χ., το δικαίωμα απαλλαγής από τη στρατιωτική θητεία για λόγους συνειδησιακούς λόγους, ή από το μάθημα των θρησκευτικών ή άλλες σχολικές υποχρεώσεις, όπως η παρουσία στη λειτουργία ή στην προσευχή, ή το δικαίωμα ιδρύσεως οίκου προσευχής ή ενώσεως θρησκευτικού χαρακτήρα) δεν πρέπει να θεωρείται ως ίδιο και το αυτό. Επομένως, η υποχρεωτική αναγραφή του θρησκειώματος επί των δελτίων ταυτότητας (...) θα συνεπαγόταν παραβίαση του άρθρου 13 του Συντάγματος (...). Η θρησκευτική ελευθερία υπό τη θετική άποψη (εκδήλωση των πεποιθήσεων)

έγκειται στο δικαίωμα του καθενός να εκδηλώνει ανεμπόδιστα τη θρησκεία του ή την πεποίθησή του, ατομικά ή συλλογικά, δημοσίως ή ιδιαιτέρως, στο μέτρο που δεν παραβιάζει τη δημόσια τάξη και δεν προσβάλλει τα χρηστά ήθη και υπό την επιφύλαξη των περιορισμών οι οποίοι προβλέπονται στην παράγραφο 4 του άρθρου 13 του Συντάγματος. Εν τούτοις, η ελευθερία αυτή δεν εμπεριέχει το δικαίωμα για τα άτομα να εκδηλώνουν τη θρησκεία τους ή τις πεποιθήσεις τους αναφέροντας αυτές, οσάκις το επιθυμούν, επί δημοσίων εγγράφων, όπως τα δελτία ταυτότητας. Όχι μόνο το άρθρο 13 του Συντάγματος δεν παρέχει τέτοιο δικαίωμα στους δικαιούχους της θρησκευτικής ελευθερίας (...), αλλά απαγορεύει την αναγραφή, ακόμα και αν είναι προαιρετική, του θρησκειώματος ή των θρησκευτικών πεποιθήσεων επί των δελτίων ταυτότητας ως μέσου εκδηλώσεως ή αποδείξεων αυτών. Μία διαφορετική ερμηνεία θα συνεπαγόταν παραβίαση της θρησκευτικής ελευθερίας (...) εκείνων από τους Έλληνες, οι οποίοι δεν θα επιθυμούσαν να εκδηλώσουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τους με τον τρόπο αυτό, και κατάργηση της θρησκευτικής ουδετερότητας της Πολιτείας όσον αφορά την άσκηση αυτού του ατομικού δικαιώματος (...). Πράγματι, οι Έλληνες οι οποίοι αρνούνται να αναφέρουν τη θρησκεία τους ή τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τους επί του δελτίου ταυτότητας, βλέπουν την άρνησή τους να εγγράφεται από μία δημόσια αρχή επί δημοσίου εγγράφου δυναμένου να επιδεικνύεται σε οιαδήποτε αρχή ή υπηρεσία καθώς και σε ιδιώτες προς εξακρίβωση του κατόχου, και είναι υποχρεωμένοι να αποκαλύπτουν, εμμέσως και σχεδόν δημοσίως, μία όψη της στάσεώς τους έναντι στο θείο. Συγχρόνως, αποτελούν αντικείμενο διακρίσεως, παρά τη θέλησή τους και με την ανάμειξη των δημοσίων αρχών, σε σχέση με εκείνους τους Έλληνες οι οποίοι αποκαλύπτουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τους, αναφέροντας αυτές επί του δελτίου ταυτότητός τους. Περαιτέρω, η αναγραφή του θρησκειώματος επί του δελτίου ταυτότητας ανοίγει τον δρόμο στις διακρίσεις, θετικές ή αρνητικές, και γεννά κατά συνέπεια κίνδυνο παραβιάσεως της θρησκευτικής ισότητας, την οποία εγγυάται το άρθρο 13 παρ. 1 του Συντάγματος.»

Όσον αφορά την αιτίαση τη σχετική προς την παραβίαση του άρθρου 9 της Συμβάσεως, το Συμβούλιο της Επικρατείας έκρινε ότι, λαμβανομένου υπ' όψη του γεγονότος ότι η αναγραφή του θρησκειώματος αντέβαινε προς το άρθρο 13 του Συντάγματος, έπρεπε να απορριφθεί, επειδή οι κεκρωμένες

από τον νόμο διεθνείς συμβάσεις υπερισχύουν κάθε αντιθέτου διατάξεως νόμου αλλά δεν υπερισχύουν του Συντάγματος.

B. Οικείο εσωτερικό δίκαιο

1. Το Σύνταγμα

Το άρθρο 3 του Συντάγματος ορίζει ότι:

«1. Επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού. Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος, που γνωρίζει κεφαλή της τον Κύριο ημών Ιησού Χριστό, υπάρχει αναπόσπαστα ενωμένη δογματικά με τη Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως και με κάθε άλλη ομόδοξη Εκκλησία του Χριστού. Τηρεί απαρασάλευτα, όπως εκείνες, τους ιερούς αποστολικούς και συνοδικούς κανόνες και τις ιερές παραδόσεις. Είναι αυτοκέφαλη, διοικείται από την Ιερά Σύνοδο των εν ενεργεία Αρχιερέων και από τη Διαρκή Ιερά Σύνοδο που προέρχεται από αυτή και συγκροτείται όπως ορίζει ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας, με τήρηση των διατάξεων του Πατριαρχικού Τόμου της κθ' (29) Ιουνίου 1850 και της Συνοδικής Πράξεως της 4^{ης} Σεπτεμβρίου 1928.

(...)

Το άρθρο 13 του Συντάγματος ορίζει ότι:

«1. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός.

2. Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων. Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται.

3. Οι λειτουργοί όλων των γνωστών θρησκειών υπόκεινται στην ίδια εποπτεία της Πολιτείας και στις ίδιες υποχρεώσεις απέναντί της, όπως και οι λειτουργοί της επικρατούσας θρησκείας.

4. Κανένας δεν μπορεί, εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το Κράτος ή να αρνηθεί να συμμορφωθεί προς τους νόμους.

5. Κανένας όρκος δεν επιβάλλεται χωρίς νόμο, που ορίζει και τον τύπο του.»

2. Η Σύμβαση για την προστασία των προσώπων από την αυτόματη επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

Τα άρθρα 5 και 6 της Συμβάσεως του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των προσώπων από την αυτόματη επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, η οποία συνάφθηκε στο Στρασβούργο στις 28 Ιανουαρίου 1981 και επικυρώθηκε από την Ελλάδα με τον Νόμο 2062/1992, ορίζουν ότι:

Άρθρο 5

«Φύση των δεδομένων

Τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα τα οποία αποτελούν αντικείμενο αυτομάτου επεξεργασίας:

- α. Αποκτώνται και αποτελούν αντικείμενο επεξεργασίας με τρόπο θεμιτό και νόμιμο.
- β. Καταχωρούνται για συγκεκριμένους και νόμιμους σκοπούς και δεν χρησιμοποιούνται με τρόπο ασυμβίβαστο προς τους σκοπούς αυτούς.
- γ. Είναι επαρκή, κατάλληλα και μη υπερβολικά σε σχέση με τους σκοπούς για τους οποίους καταχωρούνται.
- δ. Είναι ακριβή και ει δυνατό υπό συνεχή ενημέρωση.
- ε. Τηρούνται υπό μορφή η οποία επιτρέπει την αναγνώριση των ενδιαφερομένων προσώπων για χρονικό διάστημα το οποίο δεν υπερβαίνει εκείνο το οποίο απαιτείται για τους σκοπούς για τους οποίους καταχωρούνται.»

Άρθρο 6

«Ειδικές κατηγορίες δεδομένων

Τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα τα οποία αφορούν τη φυλετική καταγωγή, τις πολιτικές απόψεις, τις θρησκευτικές ή άλλες πεποιθήσεις (...), δεν είναι δυνατό να αποτελούν αντικείμενο αυτομάτου επεξεργασίας εκτός αν το εσωτερικό δίκαιο προβλέπει κατάλληλες εγγυήσεις. Το αυτό ισχύει για τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα τα οποία αφορούν ποινικές καταδίκες.»

ΑΙΤΙΑΣΕΙΣ

1. Βασιζόμενοι στο άρθρο 9 της Συμβάσεως, οι προσφεύγοντες καταγγέλλουν την απαγόρευση της αναγραφής, έστω και προαιρετικής, του θρησκευήματος επί του δελτίου ταυτότητας.

2. Επικαλούμενοι το άρθρο 6 § 1 της Συμβάσεως, παραπονούνται ότι η Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας, η οποία απεφάνθη επί της υποθέσεώς τους, δεν ήταν αμερόληπτη.

3. Βασιζόμενοι τέλος στα άρθρα 1 και 53 της Συμβάσεως, αιτώνται το Συμβούλιο της Επικρατείας ότι κατέστησε κενή περιεχομένου την εφαρμογή της Συμβάσεως στην Ελλάδα απορρίπτοντας την αιτίασή τους με συνοπτική αιτιολογία.

ΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1. Οι προσφεύγοντες ισχυρίζονται ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 9 της Συμβάσεως, το οποίο έχει ως εξής:

«1. Παν πρόσωπο δικαιούται στην ελευθερία της σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας. Το δικαίωμα τούτο επάγεται την ελευθερία αλλαγής θρησκείας ή πεποιθήσεων, ως και την ελευθερία εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων μεμονωμένως ή συλλογικώς, δημοσία ή κατ' ιδίαν, δια της λατρείας, της παιδείας και της ασκήσεως των θρησκευτικών καθηκόντων και τελετουργιών.

2. Η ελευθερία εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων δεν επιτρέπεται να αποτελέσει αντικείμενο άλλων περιορισμών πέραν των προβλεπομένων υπό του νόμου και αποτελούντων αναγκαία μέτρα, εν δημοκρατική κοινωνία, για τη δημόσια ασφάλεια, την προάσπιση της δημοσίας τάξεως, υγείας και ηθικής, ή την προάσπιση των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων.»

Οι προσφεύγοντες υπογραμμίζουν ότι η αναγραφή, προαιρετική ή υποχρεωτική, της θρησκείας επί των δελτίων ταυτότητας, η οποία προβλέπεται από τους νόμους οι οποίοι προϋπήρχαν της από 15 Μαΐου 2000 αποφάσεως της Αρχής και της από 17 Ιουλίου 2000 κοινής αποφάσεως των Υπουργών Οικονομίας και Δημοσίας Τάξεως, παρείχε στους Έλληνες πολίτες το δικαίωμα να διακηρύττουν δημοσία την πίστη τους. Η απαγόρευση της αναγραφής, έστω και προαιρετικής, τους αποστέρησε, κατά τη γνώμη τους, το δικαίωμα αυτό, όποια και αν είναι η θρησκεία τους. Επίσης, ούσα υποχρεωτική επί πενήντα και πλέον έτη, η αναγραφή της θρησκείας δεν είχε, κατά τη γνώμη τους, ουδέποτε χρησιμοποιηθεί στην παρενόχληση ή την

υποβολή των πολιτών σε μεταχείριση βάσει διακρίσεων και σε σχέση με τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις.

Η προαιρετική αναγραφή του θρησκέυματος θα είχε ικανοποιήσει τις θρησκευτικές ευαισθησίες της απόλυτης πλειοψηφίας των Ελλήνων, η οποία είναι ορθόδοξη (94-97% του πληθυσμού). Το άρθρο 3 του Συντάγματος ορίζει ότι η επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού, αποδίδοντας έτσι στην τελευταία χαρακτήρα όχι μόνο δηλωτικό αλλά και τιμητικό. Αυτή η ευαισθησία των Ελλήνων είχε εκδηλωθεί με διαδηλώσεις σε ολόκληρη την Ελλάδα, με άρθρα στον Τύπο και με αιτήματα για τη διεξαγωγή σχετικού δημοψηφίσματος. Κατά την Εκκλησία της Ελλάδος, 3 008 901 Έλληνες εκφράσθηκαν υπέρ της διεξαγωγής δημοψηφίσματος.

Κατά τους προσφεύγοντες, η προαιρετική αναγραφή προάγει τον θρησκευτικό πλουραλισμό και προστατεύει τις θρησκευτικές μειονότητες διότι επιτρέπει στους Έλληνες οι οποίοι δεν είναι ορθόδοξοι, να εκδηλώνουν, εάν το επιθυμούν, τη διαφορά τους, ως αντίρροπο προς την ανακήρυξη της ορθόδοξης θρησκείας ως επικρατούσας θρησκείας. Τους επιτρέπει επίσης να τυγχάνουν της αναγνώρισεως από την Πολιτεία της θρησκευτικής τους διαφοροποίησεως και να αποκαθιστούν τη θρησκευτική ισότητα, η οποία θα ήταν δυνατό να εμφανισθεί ως διαρραγείσα με την αναφορά η οποία περιέχεται στο άρθρο 3 του Συντάγματος.

Η απαγόρευση της αναγραφής της θρησκείας δεν θα εξυπηρετούσε κανένα από τους σκοπούς οι οποίοι αναφέρονται στην παράγραφο 2 του άρθρου 9. Ούτε η διοίκηση ούτε το Συμβούλιο της Επικρατείας δεν αιτιολόγησαν την απαγόρευση αυτή με την αναγκαιότητα προασπίσεως της δημοσίας τάξεως, της υγείας, της ηθικής ή των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων. Το Συμβούλιο της Επικρατείας αγνόησε μάλιστα την αιτίαση τη σχετική προς το άρθρο 9 της Συμβάσεως.

Κατά τους προσφεύγοντες, η θετική πλευρά της θρησκευτικής ελευθερίας, ήτοι το δικαίωμα για τον καθένα να εκδηλώνει τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις, υπερισχύει της αρνητικής πλευράς, ήτοι του δικαιώματος να μη τις εκδηλώνει. Ακόμα και αν υποτεθεί ότι «τα δικαιώματα και οι ελευθερίες των άλλων» εμπερικλείουν το δικαίωμα για τον καθένα να μη εκδηλώνει τη θρησκεία του ή την αναγκαιότητα αποφυγής των διακρίσεων σε βάρος των

θρησκευτικών μειονοτήτων, η απαγόρευση της αναγραφής, έστω και προαιρετικής, της θρησκείας επί του δελτίου ταυτότητος δεν συνιστά αναγκαίο μέτρο εν δημοκρατική κοινωνία και παραβιάζει την αρχή της αναλογικότητας.

Η «επιτακτική κοινωνική ανάγκη» δεν έγκειται, για τη συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων οι οποίοι είναι ορθόδοξοι, στην απαγόρευση της προαιρετικής αναγραφής, αλλά στη διατήρησή της. Η θρησκεία κατέχει σημαντική θέση στην Ελλάδα, όχι μόνο στην καθημερινή ζωή των πολιτών, αλλά ακόμα και στον δημόσιο βίο: οι επίσημες εκδηλώσεις συνοδεύονται πάντα από θρησκευτικές τελετές, ο σταυρός του Χριστού εμφανίζεται τόσο στη σημαία όσο και στον ιστό της, και η εικόνα του Χριστού υπάρχει σε όλους τους δημόσιους χώρους, ιδία δε στα δικαστήρια.

Επίσης, ένα σύστημα προαιρετικής αναγραφής ουδόλως θα δημοσιοποιούσε τις θρησκευτικές πεποιθήσεις εκείνου ο οποίος αρνείται την αναγραφή, ούτε θα επέτρεπε να υποτεθεί ότι είναι άθεος ή αγνωστικός. Τέλος, κάθε δημοκρατική κοινωνία θα εγγυούταν το δικαίωμα στη διαφορά, το οποίο θα συνιστούσε στοιχείο ελευθερίας. Όχι λοιπόν η απόκρυψη του γεγονότος ότι σε μία κοινωνία υφίστανται διάφορες θρησκευτικές πεποιθήσεις, αλλά η αναγνώριση του γεγονότος αυτού και η αποφυγή των διακρίσεων θα επαγόταν σεβασμό της θρησκευτικής ισότητας και της θρησκευτικής ουδετερότητας της Πολιτείας.

Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, όπως προστατεύεται από το άρθρο 9, η ελευθερία της σκέψεως, της συνειδήσεως και της θρησκείας αποτελεί ένα από τα θεμέλια κάθε «δημοκρατικής κοινωνίας» υπό την έννοια της Συμβάσεως. Συγκαταλέγεται, όσον αφορά τη θρησκευτική της διάσταση, μεταξύ των κυριοτέρων στοιχείων της ταυτότητος των πιστών και της αντιλήψεώς τους όσον αφορά τη ζωή, αλλά αποτελεί πολύτιμο αγαθό και για τους άθεους, τους αγνωστικούς, τους σκεπτικιστές ή τους αδιάφορους. Είναι προϊόν του πλουραλισμού – ο οποίος κατακτήθηκε με επώδυνους αγώνες ανά τους αιώνες – ομοούσιος τέτοιας κοινωνίας. Αν και η θρησκευτική ελευθερία είναι κατ' αρχάς θέμα υποσυνειδήτου, «επάγεται» επιπλέον, ειδικότερα, την ελευθερία «εκδηλώσεως της θρησκείας». Η μαρτυρία, με λόγους και με πράξεις, τυγχάνει συνδεδεμένη με την ύπαρξη θρησκευτικών πεποιθήσεων (*Κοκκινάκης κατά της Ελλάδος*, απόφαση από 25 Μαΐου 1993, série A n° 260-A, σελ. 17, § 31).

Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι οι προσφεύγοντες παραπονούνται ότι, συνεπεία της από 17 Ιουλίου 2000 κοινής αποφάσεως των Υπουργών Οικονομίας και Δημοσίας Τάξεως, στα δελτία ταυτότητας τα οποία θα χορηγούνται εφεξής στους Έλληνες πολίτες, δεν θα αναγράφεται η θρησκεία, όπως πριν. Οι προσφεύγοντες διακρίνουν στο χαρακτηριστικό αυτό των νέων δελτίων ταυτότητας μία προσβολή του δικαιώματός τους να εκδηλώνουν την θρησκεία τους.

Το Δικαστήριο σημειώνει επίσης τη γνώμη της Αρχής συμφώνως προς την οποία, λαμβανομένου υπ' όψη του σκοπού της επεξεργασίας των δεδομένων τα οποία αναγράφονται εφ' ενός δελτίου ταυτότητας, ήτοι τον έλεγχο της ταυτότητας του κατόχου, δεν είναι απαραίτητα τα ακόλουθα στοιχεία: τα δακτυλικά αποτυπώματα, το ονοματεπώνυμο συζύγου, το φύλο, το επάγγελμα, η ιθαγένεια, η διεύθυνση κατοικίας και η θρησκεία. Όσον αφορά την τελευταία, η Αρχή διευκρίνισε ότι ήταν θέμα του υποσυνειδήτου του ατόμου και δεν ήταν επομένως αναγκαία για τον προσδιορισμό της ταυτότητας. Η Αρχή θεώρησε επίσης ότι η συγκατάθεση του ατόμου δεν καθιστούσε αναγκαστικώς νόμιμη την επεξεργασία όλων αυτών των στοιχείων, δεδομένου ότι παρόμοια συγκατάθεση δεν ηδύνατο να έχει ως αποτέλεσμα να επιτραπεί επεξεργασία εν αυτή παράνομη ή αντίθετη προς τον επιδιωκόμενο σκοπό ή προς την αρχή αναγκαιότητας.

Το Δικαστήριο εκτιμά ότι το δελτίο ταυτότητας δεν δύναται να θεωρηθεί ως μέσο το οποίο προορίζεται να εξασφαλίσει στους πιστούς, όποια και αν είναι η θρησκεία ή η ομολογία τους, το δικαίωμα να ασκούν ή να εκδηλώνουν τη θρησκεία τους. Αναγνωρίζει ότι το δελτίο ταυτότητας, ως τέτοιο, δεν είναι απαραίτητο για τη ζωή των πολιτών ούτε για τη λειτουργία του Κράτους. Απόδειξη ότι πολλά Κράτη επέλεξαν να μη εισάγουν παρόμοιο σύστημα αναγνωρίσεως της ταυτότητας των πολιτών, αλλά να χρησιμοποιούνται για τον σκοπό αυτό άλλα επίσημα έγγραφα, όπως το διαβατήριο ή η άδεια οδήγησεως. Πάντως, οσάκις ένα Κράτος επιλέγει την εισαγωγή συστήματος αναγνωρίσεως με δελτία ταυτότητας, αρμόζει να αποδέχεται ότι τα εν λόγω δελτία ταυτότητας αποτελούν απλώς επίσημα έγγραφα τα οποία επιτρέπουν την ταυτοποίηση και την αναγνώριση των προσώπων με την ιδιότητά τους ως πολιτών και στις σχέσεις τους με την έννομη τάξη του Κράτους. Όπως ορθώς υπογράμμισε η Αρχή, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις δεν αποτελούν δεδομένο

το οποίο χρησιμεύει στην ταυτοποίηση ενός πολίτη στις σχέσεις του με το Κράτος. Όχι μόνο αφορούν το υποσυνείδητο του κάθε ανθρώπου, αλλά δύνανται επίσης, όπως άλλα δεδομένα, να μεταβληθούν κατά τη διάρκεια του βίου ενός ατόμου. Επίσης υπάρχει ο κίνδυνος η αναγραφή τους σε έγγραφο να επιτρέψει τη γένεση καταστάσεων διακρίσεων στις σχέσεις με τη διοίκηση ή ακόμα στις επαγγελματικές σχέσεις.

Όσον αφορά τον ισχυρισμό συμφώνως προς τον οποίο η αναγραφή θα ήταν δυνατό να είναι προαιρετική, το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι το δελτίο ταυτότητας αποτελεί επίσημο έγγραφο, το περιεχόμενο του οποίου δεν καθορίζεται συναρτήσει των επιθυμιών κάθε ενδιαφερομένου προσώπου. Αμέσως μόλις η Αρχή καθόρισε, αιτιολογημένα, τα μη απαραίτητα στοιχεία, έπρεπε όλα τα δελτία ταυτότητας να εκδοθούν βάσει του ιδίου προτύπου, τόσο για τεχνικούς λόγους όσο και δυνάμει νομικών λόγων. Εάν κάθε άτομο ηδύνατο να αφαιρεί από το δελτίο ταυτότητας ή να προσθέτει σε αυτό κατά το δοκούν τα στοιχεία τα οποία θεωρεί σημαντικά ή κατάλληλα, θα έπαυε η υποκείμενη στο εν λόγω διοικητικό έγγραφο ομοιομορφία και φιλοσοφία.

Τέλος, το γεγονός ότι η ορθόδοξη θρησκεία είναι η επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα και ότι μέρος των επισήμων εκδηλώσεων αποτελούν θρησκευτικές τελετές, όπως υπογραμμίζεται από τους προσφεύγοντες, δεν δικαιολογεί την αναγραφή του θρησκεύματος επί των δελτίων ταυτότητας. Εξ άλλου, σκοπός ενός δελτίου ταυτότητας δεν είναι ούτε η παγίωση του θρησκευτικού αισθήματος του κατόχου του ούτε η αντανάκλαση της θρησκείας μίας δεδομένης κοινωνίας σε μία δεδομένη στιγμή.

Εν κατακλείδι, το Δικαστήριο εκτιμά ότι δεν υπήρξε εν προκειμένω παραβίαση του δικαιώματος των προσφευγόντων όπως εκδηλώνουν την θρησκεία τους.

Εκ των ανωτέρω συνάγεται ότι η αιτίαση αυτή πρέπει να απορριφθεί ως προδήλως αβάσιμη, κατ' εφαρμογή του άρθρου 35 §§ 3 και 4 της Συμβάσεως.

2. Οι προσφεύγοντες ισχυρίζονται στη συνέχεια ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 § 1 της Συμβάσεως, το οποίο ορίζει τα εξής σχετικά:

«Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσή του δικαστεί δικαίως (...), από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, νομίμως λειτουργούντος, το οποίο θα αποφασίσει (...) επί των αμφισβητήσεων επί των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του αστικής φύσεως (...).»

Οι προσφεύγοντες υποστηρίζουν ότι ο σύλλογος «Εταιρεία Δικαστικών Λειτουργών για τη Δημοκρατία και τις Ελευθερίες» θα έπρεπε να απέχει κάθε σχολίου σχετικού προς το θέμα επί του οποίου θα αποφαινόταν τα μέλη του και μέλη του Συμβουλίου της Επικρατείας. Επισημαίνουν ότι η δήλωση του συλλόγου αυτού τους δημιούργησε αμφιβολίες ως προς την αμεροληψία των δικαστών αυτών. Το σκεπτικό με το οποίο το Συμβούλιο της Επικρατείας απέρριψε το αίτημα εξαιρέσεως το οποίο υπέβαλαν οι προσφεύγοντες, οι τελευταίοι δεν το θεωρούν πειστικό, διότι οι αποφάσεις του διοικητικού συμβουλίου ενός συλλόγου εκφράζουν την άποψη των μελών του. Επομένως, η μη οριστική απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας, με την οποία απορρίφθηκε το εν λόγω αίτημα, παραβίασε, κατά τους προσφεύγοντες, το δικαίωμά τους όπως η υπόθεσή τους δικαστεί από αμερόληπτο δικαστήριο.

Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι οσάκις πρόκειται να προσδιορισθεί η αμεροληψία δικαστηρίου υπό την έννοια του άρθρου 6 § 1, πρέπει όχι μόνο να λαμβάνεται υπ' όψη – υποκειμενική μέθοδος – η προσωπική πεποίθηση και συμπεριφορά ενός δικαστή σε παρόμοια περίπτωση, αλλά επίσης να διερευνηθεί – αντικειμενική μέθοδος – αν το δικαστήριο αυτό προσέφερε ικανές εγγυήσεις για να αποκλεισθεί κάθε θεμιτή ως προς αυτό αμφιβολία (*Thomann κατά της Ελβετίας*, απόφαση από 10 Ιουνίου 1996, Recueil 1996-III, σελ. 815, § 30).

Το Δικαστήριο σημειώνει ότι η δήλωση η οποία δημοσιεύθηκε στον Τύπο προερχόταν από σύλλογο στον οποίο είναι μέλη μεγάλος αριθμός δικαστικών λειτουργών όλων των δικαστηρίων. Τα μέλη του Συμβουλίου της Επικρατείας τα οποία εξαιρέθηκαν από τους προσφεύγοντες, δεν είχαν λάβει προσωπική θέση επί του θέματος της αναγραφής του θρησκευάτος επί των δελτίων ταυτότητας. Όπως υπογράμμισε το Συμβούλιο της Επικρατείας, η επίδικη δήλωση δημοσιεύθηκε κατά τις θερινές διακοπές των δικαστών, χωρίς οι εν λόγω δικαστικοί λειτουργοί να έχουν λάβει γνώση αυτής. Η αποδοχή του αιτήματος εξαιρέσεως θα σήμαινε, για το Συμβούλιο της Επικρατείας, ότι ευνοεί έναν υπέρμετρο φορμαλισμό, ο οποίος όχι μόνο δεν ηδύνατο να αιτιολογηθεί υπό τις περιστάσεις της υποθέσεως αλλά θα είχε, επιπλέον, παραλύσει το σύστημα, αφού η υπόθεση έπρεπε να εκδικαστεί από την Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας (βλ., *mutates mutandis, Debled c.*

Belgique, απόφαση από 22 Σεπτεμβρίου 1994, série A n° 292-B, σελ. 43, § 37). Επιπλέον, το Δικαστήριο σημειώνει ότι το Συμβούλιο της Επικρατείας έκανε δεκτό το αίτημα εξαιρέσεως για το μέλος του δικαστηρίου αυτού το οποίο τύγχανε συγχρόνως πρόεδρος του συλλόγου.

Εκ των ανωτέρω συνάγεται ότι η αιτίαση αυτή πρέπει και αυτή να απορριφθεί ως προδήλως αβάσιμη, κατ' εφαρμογή του άρθρου 35 §§ 3 και 4 της Συμβάσεως.

3. Οι προσφεύγοντες ισχυρίζονται τέλος ότι υπήρξε παραβίαση των άρθρων 1 και 53 της Συμβάσεως. Αιτώνται το Συμβούλιο της Επικρατείας ότι αγνόησε την αιτίασή τους τη σχετική προς το άρθρο 9 της Συμβάσεως και ότι κατέστησε έτσι ατελέσφορη την εφαρμογή της Συμβάσεως στην Ελλάδα. Εκτιμούν ότι ο εθνικός δικαστής έχει την υποχρέωση να εξετάζει τη συμφωνία του εσωτερικού δικαίου με τη Σύμβαση, ακόμα και αν αισθάνεται υποχρεωμένος, σε περίπτωση συγκρούσεως, να εφαρμόσει την εσωτερική διάταξη.

Το Δικαστήριο εκτιμά ότι οι αιτιάσεις των προσφευγόντων δεν είναι πρόσφορες. Σημειώνει ότι αν και το Συμβούλιο της Επικρατείας δεν διετύπωσε πράγματι παρά βραχείες σκέψεις όσον αφορά το άρθρο 9 της Συμβάσεως, εστίασε ωστόσο το αιτιολογικό της αποφάσεώς του επί της ελευθερίας της θρησκείας όπως κατοχυρώνεται από το άρθρο 13 του Συντάγματος της Ελλάδος, του οποίου το περιεχόμενο είναι το αυτό, για τις ανάγκες της υποθέσεως, με το περιεχόμενο του άρθρου 9 της Συμβάσεως.

Εκ των ανωτέρω συνάγεται ότι η αιτίαση αυτή πρέπει και αυτή να απορριφθεί ως προδήλως αβάσιμη, κατ' εφαρμογή του άρθρου 35 §§ 3 και 4 της Συμβάσεως.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο, ομόφωνα,

Αποφασίζει να συνεκδικάσει τις προσφυγές.

Δεν κάνει δεκτή την προσφυγή.

[υπογραφή]

Søren NIELSEN

Αναπληρωτής Γραμματέας

[υπογραφή]

Françoise TULKENS

Πρόεδρος

Ακριβής μετάφραση από το συνημμένο υπηρεσιακό έγγραφο στη Γαλλική γλώσσα.

Αθήνα, 15-05-2002.

Η ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΡΙΑ

ΜΑΡΙΑ Π. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ